

BOĞAZIÇI ÜNİVERSİTESİ DERGİSİ

Begeri Bilimler — Humanities

Vol. 6 — 1978

KİTAP ELEŞTİRİSİ

ROMAN VE TOPLUM SORUNLARI

Jale Parla - Engin Akarlı

Toplum sorunlarının, özellikle toplum-birey ilişkilerinin bilimsel araştırılmasında romanın ne derece yararlı ve güvenilir bir veri kaynağı olduğunu araştırmak üzere bir araya gelmiş olan "Roman ve Toplum Sorunları" Tartışma Grubu, üçüncü toplantısını 5 Kasım 1977'de Ankara'da yaptı.

Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Bölümü'nün girişimiyle bir araya gelmiş olan bazı romancı, eleştirci ve sosyal bilimcilerden oluşan Grup, daha önceki tartışmalar da genellikle yöntem sorunu üstünde durmuştu. Ankara'daki toplantının konusu ise Oğuz Atay'ın romanı **Tutunamayanlar**'ın dünyasında "otorite" olgusu idi. Toplantıya Adalet Ağaoğlu, Şerif Mardin, Orhan Öztürk, Engin Akarlı, Jale Parla, Taha Parla ve İlkay Sunar katıldılar. Tartışma, Engin Akarlı'nın sunduğu tebliğle açıldı. Tebliğin metni, toplantıda **Tutunamayanlar**'dan verilen örnekler dışında bırakılarak aşağıda verilmiştir.

TUTUNAMAYANLAR'IN VE FREUD'UN IŞIĞINDA DAVRANIŞ KALIBLARI, DEĞER YARGILARI VE TOPLUM BEKÇİLİĞİ

Her toplumun bir bekçisi vardır. Bekçiler düzeni korurlar. Bekçilerin kimisi neyi ne için koruduğunu bilse de, çoğu görevini bilmeden yerine getirir. Düzen, tekrarlı tekrarlı kalıplaşmış değer yargıları ve davranış alışkanlıklarıdır. Bekçiler, önce ana-mız, babamızdır, sonra başka büyüklerimiz, arkadaşlarımız, öğretmenimiz, amirimiz-patronumuz, karımız ya da kocamız, önderimiz-başkanımız ve nihayet polisi, jandarması, komutanları, yargıçları ve başka memurlarıyla devlettir.

İnsan, doğumundan başlayarak bu bekçilerce sürekli sıkı bir denetim altında tutulur. Ne zaman yemek yenecek, ne zaman dışarı çıkılacaktır tutun, kimlerle ne türlü sevgi ilişkisi kurulabileceğine ve devlete nasıl baş eğileceğine değin karışan ve sırasında kişinin yargılanmasını da içeren uzun ve karmaşık bir süreçtir bekçilerin denetimi.

Önce insan bebektir. İçgüdüsel duyguları ayırmamıştır. Doğal gereksinimleri hemen giderilsin ister. Zamanla bu gereksinimlerini karşılayan ana-babasını tanıyarak on-

ları doyunluk ve rahatlamayla özdeşleştirir. Artık sevgiyi bilmektedir. Sevginin sıcaklığı ve huzuru, bebeğin kendi dışındaki dünyaya açılan ilk penceresidir. Ne var ki ana-baba, yavrularının her istediğini her istediği anda yerine getiremezler. Çocuklarının gereksinimlerini giderirlerken bebek bakımına dair toplum geleneklerinin (**mothering traditions**) ya da kendi değerlendirmelerinin ve şartlarının çerçevesinde hareket ederler. Böylece bebeğin dış dünyaya açılan penceresinden onun kişiliğinin oluşmasını hazırlayacak ilk kurallar, ilk sınırlamalar da girer. Bebek, kendi dışındaki bu gerçek karşısında kendi içgüdüsel gerçeğini zapt ve rapt altına almanın ilk sınavlarını verir. Dünyayla ve kendi kendisiyle uyum kurma savaşı başlamıştır. Savaşın her anı, onun benliğini (**egosunu**) oluşturan bir öğedir.

Dışa açılan penceresinden gelen ilk sınırlamalar ve sınırlamaların belirlediği ilk davranış kuralları tutarlı ise bebeğin uyum savaşı yalınlaşır, kolaylaşır. Tutarsız sınırlamalar ise onu şaşkınlığa, kararsızlığa iter.

Bebek büyüdükçe, çevresinde ana-babasından başka sevgi ve kural dağıtıcıları da bulur. Kardeşleri, teyzeleri, akrabadan başka büyükleri, onun davranışlarının yönlendiğinde, benliğinin gelişmesinde pay sahibi olurlar. Bir kere daha, uyumlu çevrenin sınırlamaları, çocuğun dış dünyaya ayak uydurma uğraşını kolaylaştırır. Aynı büyüklerin koyacağı farklı kurallar ise çocuğu hayattaki ilk kurnazlıklarına iter. Doyunluk ve rahatlama ya da kısaca haz için çocuk, dış dünyanın gerçekliğinde anasına şöyle, bir başka büyüğüne başka türlü davranarak istediğini elde edebileceğini sezmişse öyle yapar. Böyle kurnazlıklar etmesini gerektiren kural farklılıkları çoğaldıkça, çocuğun kişiliği fırsatçılığa yatkın olarak gelişebilir. Tutarsız yöneltmeler aynı kişiden geliyorsa, çocuğun içgüdüleriyle dış gerçekler arasında uyum kurmasını güçleştirir, şaşkınlığa uğramasına, öfkelenmesine yol açabilir. Denetleyemediği öfkesi onu dış dünyaya ters düşürür. O zaman öfkesini hem kendine hem dışındaki nesnelere yöneltebilir.

Bu arada çocuk, kendi yaşlarıyla ilk arkadaşlıklarını kurmakta, iç dünyasından dışarıya yeni bir pencere açılmaktadır. İlk bakışta buradan esen rüzgârlar bekçi düdüğü sesi taşımaz. Ana-baba ve yakınların özünde karşılık beklemeyen ama şartlar koşan koruyucu sevgisi, yerini eşit, karşılıklı arkadaşlık ilişkilerine bırakır. Çocuk, kendini kabul ettirmeyi ve savunmayı öğrenir. Bir yandan da sürekli, en yakınlarının benimsettiği kuralları arkadaşlarına benimsetilenlerle karşılaştırır. Bu bakımdan arkadaşlık çocuğun hem alle sularından açılarak daha geniş toplumsal birimlerle tanışma ortamı, hem de aile çevresinde edindiği değer yargıları ve davranış kalıplarının zorunlu karşılaştırmalarla bilinçlenmesinin gerekli şartıdır. Bilinçlenme, içgüdülerle dış gerçekler arasında uyum sağlamakla görevli olan benliğin belirginleşmesini hızlandıran bir süreçtir. Ama yeni suların aykırı akıntılarında bocalamak, boğulup gitmek de var.

Derken okul başlar. İçeriden dışarıya yeni bir pencere daha açılmış, arkadaş çevresi de genişlemiştir. İlk arkadaşlıklar çoğunluk aileye dost ve yakın çevrelerden yaşlılarla kurulmakla, benzemezlikler sınırlı kalmıştır. Oysa okul, daha geniş ve herkes aynı önlüğü taşısa da farklılıklar gösteren arkadaşları bir araya getiren bir ortamdır. Öğretmenler ise sevgi ve ilgilerinde ana-babalara bakarak ister istemez daha az sabırlı, daha katı ve daha kuralcıdır. Üstelik en önemli işlevleri de açıktan açığa çocukları toplum kurallarına uygun olarak şartlandırmaktır. Kendileri inanmasalar bile bir yerlerde bir zamanlar bir biçimde saptanmış ilke ve kuralları öğrencilere aktararak benimsetmek zorundadırlar. Doğal olan, anlata anlata anlattıklarına kendilerinin de inanmalarıdır. O zaman onların da, öğrencilerin de işleri kolaylaşır.

Aktardıkları ilke ve kurallar genel olarak toplumca benimsenmişse iş daha da kolaylaşır. Öte yanda, şartlandırma esasları ikinin biri yeniden gözden geçiriliyorsa ve öğrencilerin hatırı sayılır bir kesiminin aile çevrelerinde benimsenen ilkelere ters düşüyorsa, o zaman benliğin kendini bulması bakımından okul, fırtınalı bir ortam olarak belirlir. Dış dünya gerçeklerinin çelişkilerini uzlaştırmaya uğraşan benlik, içgüdüleri karşısında güçsüz düşer, içgüdülerini denetlemekte yeterince başarılı olamaz. O zaman da kişi elinde olmaksızın hazza, doygunluğa en kestirmeden erişmeye bakar. Çevresindekilerin çoğunluğu da aynı eğilimde olduklarından ister istemez atmacalaşır, saldırganlaşır. Gücü dışarıya yetmiyorsa saldırıyı kendine yöneltir.

Çocuk okuldan ayrıldı, "hayata atıldı" diyelim. Bir patronu ya da bir ustası olacak. Patronu, ustası, kendi babası ya da yakını ise, hele bir baltaya sap olmak için mekân değiştirmek zorunda kalmamışsa, iç dünyasından dışarıya yeni bir pencere açılmasına bile ihtiyaç kalmaz. Kendi aile şartlarında benliği, dış dünyasının uyarıları ile içgüdülerini iyi kötü uzlaştıracak şekilde gelişmişse, kısa okul deneyimi farklı sorunlar yaratmış olsa bile, az zamanda kendini toparlayarak uyumluluğunu sürdürecektir. (Kapalı köy ekonomisinde yaşayan köylü gibi). Ama aile mekân değiştirmedeği ve kendi aile çevresinden bir işverenin yanına girdiği halde içinde bulunduğu ortam değişiyorsa, o zaman benlik uyum sağlamakta yine zorlanacaktır. (Köye radyo-televizyon gelmesi, köyün geniş emek ve ürün pazarlarına açılması karşısında genç köylünün durumu gibi).

İş bulmak için mekân ve hiç tanış olmayan işverenlerin yanına giren gencin iş uyum sorunları olacaktır. Bunları göğüsleyip çözümlemek için hemşehrilerinden, iş ve mahalle arkadaşlarından medet umacak, tutunacak bir dalı olsun için, katıldığı çevrelerin davranış kalıplarını ve değer yargılarını benimsemeye bakacaktır. Bu yargılar geldiği çevredekilere benziyorsa ve patronun bekliliğini yaptığı yargılara büsbütün ters düşmüyorsa, benlik gencin yeni çevreye uymasını sağlayabilecek, geleceği planlayabilecek ve geleceğin güvencisi için iç isteklerinin doyurulmasını geciktirebilerek denetim altında tutulmasını sağlayacaktır. Yargıların çelişik olduğu durumlarda ise benlik emrindeki enerjinin büyük kısmını çelişkileri uzlaştırmakta tüketmekten, acele doyum isteyen iç isteklerin kişiyi istilâ etmesini engelleyemeyecektir.

Okula devam ederek üniversiteyi bile bitiren gencin durumu, okuldan ayrılanından farklı olmayacaktır özünde. Sorun yine edinilen yeni davranış alışkanlıkları ve değer yargılarının hem eskileriyle kaynaşabilmesi hem de kişiyi geleceğe hazırlayabilmesidir. Bu sağlanıyorsa ortada ciddi bir sorun olmayacaktır. Ama Üniversitede harcanan yıllar kişiyi kendi çevresinden soyutlayan bir biçimde farklı davranışlar gerektiren başka bir toplumsal katmana geçiriyorsa ve de üniversitede kazanılan meslekî bilgiler ve ülküler o mesleğin gerçek uygulamasıyla bağdaşmıyorsa, o zaman uyumsuzluk benliği uğraştıracaktır.

Kişinin iç dünyasından dışarıya açılan daha pek çok pencere var. Her birinden giren sınırlamalar ve sınırlamaların belirlediği davranış kalıpları ve değer yargıları karşısında giderek gelişen benliğin sürekli bir uyum sorunu var. Bu diyalektik süreci doğumdan başlattık, ölüme değin getirmemize, sözü uzatmamıza gerek yok. Evlilik, askerlik ve benzeri durumlarda, genel olarak kişi-devlet ilişkilerinde aynı süreç işlemeye devam edecektir.

Sadece şunu eklemekle yetinelim :

Her pencerede bir ya da bir kaç bekçi oturur. Bunlar gerçek kişilerdir ve toplum gerçeğini temsil ederler. Zamanla bütün bu bekçiler simgeleşerek insanın kişiliğinde içerilir, sindirilirler. Kişinin evriminde giderek öyle bir aşama gelir ki bekçi simgeleri birbirine karşılarak ayrı bir yapı, bir üst-benlik (süper-ego) oluşturur. Üst-benlik, kişinin içindeki yargıdır. Hangi iç-istekler eyleme dönüşecek, eyleme dökülmesi gereken istekler ne olacak, bu konularda içimizdeki yargıç, benliğimize hükmeder. Gereğinde, "yanlış" yaptığımız işler için benliğimizi suçlar, hatta onu manen üzerek cezalandırır.

İçimizdeki yargıcı oluşturan simgelerin kaynaklandığı bekçiler kendi içlerinde ve birbirleri arasında tutarlı sınırlamalar getirmiş iseler içimizdeki yargıç da tutarlıdır; kaynaşmış, uyumlu bir bütündür. Yoksa şaşkın ve kaprisli, uyumsuz bir ceberruttur, ucübedir. Benliğimizi şaşkına çevirir. O şaşkınlıkla benlik, yargıçla uğraşmaktan iç-istekleri denetleyecek mecali bulamaz. Dziginleri gevşeyen güdüterimizin esiri olarak ne edeceğimizi bilemeyiz. Ya saldırgan, her isteğimiz hemen olsun isteyen, kural, düzen tanımaz, kendimizden başkasını düşünemez kimseler oluruz. Ya da bakarız içimizdeki yargıç ne dediğini bilmemekte, ama atmacalıkta bizden güçlüsü de çok, o zaman artık içinde bulunduğumuz çeşitli durumların gereğine göre kurnazca yargıcın koyduğu çelişik kurallardan en uygununu benimseriz. Fırsatçılığın doruğuna da çıksak durumu idare etmeyi başarırız. Çok az kimsenin becerdiği zor bir çözüm daha var: Benlik, yargıcına tutsak olmaz, dağları delen Ferhat misâli yücelir, yargıcı hizaya sokar, tutarlığa zorlar.

Eğer bu kuramsal çerçeve beş aşağı beş yukarı doğruysa, o zaman, "tutunamayanlar"ın dünyasını anlamak kolaylaşır. Çelişik davranış kalıpları ve değer yargıları karşısında bunalan, birbirine aykırı değerleri bekleyen bekçilerin baskısı karşısında ezilerek tutunacak dalı kalmayan Selim Işık'ın niçin kendini yok etmekten başka çaresi olmadığı anlam kazanır. Turgut Özben ise başta kurnazlık-akıllılık karışımı oyunlarla durumu idare eder. Ama düşündükçe ve kendini dinledikçe giderek "Selimleşir", tutunması güçleşir. Ama tepkisi değişik olur. Sonunda isyan ederek kendini değil bütün bekçilerini öldürür. Benliği duruma el koyar; kendil tutarlı yargıcını oluşturmak üzere arayış içinde yollara koyulur. Yollarda ne bulacak bilmiyoruz. Aslında Turgut Özben'in gerçek romanı **Tutunamayanlar**'ın bittiği yerde başlıyor. Eski akıllı-kurnaz uyumluluğuna dönmezse ne olacak? Ya Selim'in sonuna uğrayıp orada tükenecek, ya da Ferhatlaşacak.

Tutunamayanlar, Türk aydınının dramı. Hepimiz biraz selim, biraz turgutuz; biraz da "ötekiler".

Orhan Öztürk, Akarlı'nın tebliğinin klasik bir yaklaşım olduğunu belirtti. Psikoloji bilimindeki son gelişmelerden yararlanılarak, birey-toplum ilişkileri çerçevesinde otorite sorununun daha iyi aydınlatılabileceğini, kültürler arası farklılıkların ve kültür değişmelerinin daha kapsamlı ve sistematik bir biçimde açıklanabileceğini ileri sürdü. Benlik ve kimlik kuramlarıyla otorite sorunu arasındaki illintiye değindi. Öztürk'ün çeşitli örneklerle desteklediği görüşleri kısaca şöyle özetlenebilir:

Güven, özerklik, girişkenlik ve işe-yararlık, benliğin oluşması ve gelişmesi sırasında birbirini üstüne katlanarak edinilen, yapılaşan duygulardır. Bu duygular zıtlarıyla, yani güvensizlik, utanç-kuşku, suçluluk ve aşağılık-değersizlik duygularıyla beraber ele alın-

malıdır. Bu çeşitli duyguların farklı bileşimleri delikanlılık-geç kızlık çağındaki kimlik arayışlarına temel teşkil edecektir. Sonunda, delikanlı ya da genç kız, toplumla ilişkilerini düzenlemesine yardım eden ama aynı zamanda kendi kişisel özerkliğini koruyan belli bir kimliğe kavuşacak, ya da, tersine kimlik arayışı içinde bulunacaktır. Hayatının daha sonraki aşamalarında kişinin "kimliği" ya da "kimliksizliği" önemli bir temel olarak kalacaktır.

Doğumdan başlayan bu sürecin her aşamasında toplumun sürekli ve belli kalıplara oturtulabilir müdahaleleri vardır. Toplum, bireyleri kendi amaçlarınınca yönlendirme çabasında olacak, bu uğurda çeşitli geleneklerde ifadesini bulan yollara başvuracaktır. Toplumun şartları ve amaçları farklılaştıkça, gelenekleri de değişecektir. Ama temel süreç aynıdır. Örneğin, makina çağında robot-adam isteyen sanayi toplumlarıyla, toplu avlanmada güvenilir adam isteyen avcı-göçebe toplumların çocuk ve gençlerini eğitime biçimleri farklılık gösterecektir. Ama, bilinçli ya da bilinçsiz, her ikisi de aynı amaçlılığa sahip olacaktır. Belli toplumlarca vahşet sayılabilecek sünnet biçim ve töreleri bunların uygulandığı toplumlar için derin bir anlam taşıyacaktır.*

Öztürk'ün açıklamaları üzerine Şerif Mardin, sosyal-antropoloji bulgularının önemine işaret etti. Bu bulgular sayesinde toplumlar arası farklılıkların daha anlamlı bir çerçevede değerlendirileceğini belirtti. Ayrıca, toplum şartlarının değişmesine rağmen değişmeyen öğeler saptanabilirse bunların kültürlerin "temel taşları" olarak nitelenip nitelenmeyeceği sorusunu ortaya attı. Sanat toplumun aynası olduğu ölçüde, belli bir toplumun edebiyat eserlerinde değişmeden kalabilmiş öğelerin, o toplumun kültürel köşe-taşlarının, dolayısıyla temel değerlerinin saptanmasında yardımcı olacağını söyledi. Türk toplumu için "kahramanlık" ve "savaşçılık" niteliklerinin bu tür köşe-taşlarından sayılıp sayılmayacağını tartışmaya açtı.

İlkay Sunar, farklı çözümleme ve algılama düzeylerinin gözönüne alınmasını istedi. Bu düzeyler arasındaki illintileri ifade eden karmaşık sembollerden söz etti. Sembollerin değerlendirilmesiyle ilgili yöntem tartışması Şerif Mardin ve Taha Parla'nın da katkılarıyla koyulaştırıldı.

Jale Parla, Adalet Ağaoğlu ve Engin Akarlı, folklor ve destanla roman arasında fark gözetilmek gerektiğini savundular. Değişmeyen sembol ve değerlerin esasen destan ve folklorde aranması gerektiğini, oysa romanın temel konusunun toplumsal değişme ve değişimin birey üstündeki etkisi olduğunu ileri sürdüler. Ağaoğlu romancının toplumsal değişmeyi yansıtırken bir yandan da bu değişmeyi yönlendirebileceğini belirtti.

Jale Parla, hızlı bir değişme süreci içinde bulunan toplumlarda toplum-birey ilişkilerinin belki de en iyi **Bildungsroman** türünde yansıdığını belirterek, **Tutunamayanlar**'ı bu açıdan değerlendirdi :

BILDUNGSROMAN VE TUTUNAMAYANLAR

Özellikle ondokuzuncu yüzyıl Batı edebiyatında yaygın olarak görülen **Bildungsroman**, "büyüme-bilinçlenme romanı" olarak tanımlanabilir. Dickens ve Balzac'tan Dostoevsky'ye, Proust'tan Joyce'a kadar roman, en başarılı örneklerini bu türde vermiştir.

* Öztürk'ün görüşleri hakkında başlangıç düzeyinde de olsa daha ayrıntılı bilgi edinmek için Erik Erikson'un **Identity and Crisis** adlı kitabına başvurulabilir.

Büyüme-bilinçlenme romanında bireyin "büyümesi" ve "bilinçlenmesi" toplumlara göre değişmekle birlikte, genel olarak önce bir başkaldırma sürecini, bir çocukluktan gençliğe, masumiyetten bilgiye geçişi içerir. Çocukluğa veda da diyebileceğimiz bu büyüme sürecinden sonra, ilk aşamasına özbenlik sorunu, ya da özbenliği bulma çabalarının bunalımı, daha sonraki aşamasına ise bir çeşit hesaplaşma egemen olur. Birey, bunalımından çıktığı noktada kendini ve toplumu yeniden değerlendirir ve bir uzlaşmaya varır. Bilinçlenme sürecinin ikinci aşaması, ondokuzuncu yüzyıl Batı romanında bireyin burjuva toplumunun birçok değerini reddetmesi, fakat kendi değerlerini de tanımlayıp kendisiyle uzlaşmasıyla sonuçlanır.

Oğuz Atay'ın **Tutunamayanlar**'ı sanki bir büyüme-bilinçlenme romanı özlemiyle yazılmış ilginç bir örnektir. Romancının Türk romanı geleneğine ilişkin genel bir yargısı gibidir. **Tutunamayanlar**, Selim Işık'ın büyüme ve özbenlik bunalımında çoğu Türk romanının izlediği yolda gellişirken, Turgut Özben'in yazılmayan serüveninde sanki Türk romanının düğümünü kaldığı noktayı eleştirmektedir.

Selim Işık, özbenlik bunalımında, bilinçlenme sürecini tamamlayamadan yenik düşmüş bir kişidir. Ve Selim Işık'ın intiharıyla biten olaylar dizisi, Oğuz Atay için salt bunalım romanının erişeceği tek sondur. Oysa, büyüme-bilinçlenme romanının olanakları daha zengindir ve Oğuz Atay, Turgut Özben'i yola çıkarırken sanki bu zenginliğin değerlendirilmesi için Türk romanına çağrıda bulunmaktadır. Türk romanında birey, bunalım çizgisinin ötesinde de düşünülebilir, işlenebilir. Turgut Özben'in yollarda ve trende devam eden arayışı, bunalımı aşmış bir özbenlik arayışıdır. Romanın benzer bir arayış içine girerek, bunalımdan sıyrılıp kendini aşması, Oğuz Atay kadar belki Türk roman okuyucusunun da özlemidir.

Daha sonra, **Tutunamayanlar** üstüne sohbet "Roman ve Toplum Sorunları" Grubunun çalışmaları açısından genel olarak değerlendirildi. Şu sonuçlar çıkarıldı.

Oğuz Atay'ın romanı üzerinde yapılan tartışmalar, özellikle Orhan Öztürk'ün de katkısıyla aydınlatıcı ve öğretici olmuştur. Ama Grubun ilgileri henüz bir yürüğeaye oturmuş değildir.

Edebiyat sosyolojisinde yöntem ve saptanan yöntemle ortaya çıkarılan bulgular, genellemeler ve bulguların değeri, genellemelerin güvenilirliği hemen her zaman edebiyatçıyla toplum-bilimci arasında tartışma yaratmaktadır. Tartışmadan en verimli sonuç almanın bir yolu, tek roman üstünde durmaktansa, belli bir dönemde yazılmış bütün romanlarda işlenen belli başlı konu ve sorunsallardan bir veya birkaçını ele almaktır. Ya da belli bir konu ve sorunsalın ayrı ayrı dönemlerde ele alınış farklarını saptamak üzere mümkün olduğunca çok romana başvurmaktır.

Cumhuriyetin çeşitli dönemlerinde romancılarca işlenen sorunsallar saptanabilir. Sonra bunlardan her dönemde ele alınan bir tanesi seçilerek farklı dönemlerde farklı işleniş biçimlerinin ifade ettiği anlam değerlendirilebilir. Örneğin, "direniş" konusu tartışılabilir. Kim, neye, nasıl direniyor? Direnişin amacı, kadrosu (yereyselliği, grupsallığı vb.) ve sonucu yazarın dünya görüşü hakkında nasıl bir fikir veriyor? Bunlar ve benzer sorular mümkün olduğunca çok roman ve romancı için sorularak alınan yanıtlar sıraya kalsa, Türk toplumunun, bireyinin, aydınının dinamik resimleri çizilebilir.

Bir başka sorunsal olarak "başarı" konusu ele alınıp, benzer sorular sorulabilir. Aynı şekilde, alınan yanıtlar sistematik bir değerlendirmeden geçirilmekle birey-toplum ilişkisi, değer çatışması, bireysel arayışlar ve toplumsal dinamikler anlamlı olarak değerlendirilmek mümkün olur.

Belli süreler içinde işlenen konuların ve işleniş biçimlerinin gelişme ve değişimini izlemenin yanısıra (ya da onun yerine) aynı süreler içinde işlenen belli tipler ele alınabilir. Örneğin, "öğretmen", "asker", "kadın" vb. tiplerin resmedilişindeki farklılıklarda toplumsal değişimin ve birey-toplum diyalektiğinin ipuçları aranabilir.

Huzur, önumüzdeki tartışmalar için iyi bir başlangıç olabilir. Çağdaş romanlarla beraber ele alınmak şartıyla **Huzur**'da dile getirilen değişim, direniş ve arayış sorunsalları "batılılaşma" konusu çerçevesinde değerlendirilebilir. Edebiyatımızın **Huzur** döneminde ve Cumhuriyet'in ilk başlarında batılılaşma olgusuna nasıl bakıldığı, romancının kavrama ne gibi değerler yüklediği, ne tür prototipler yarattığı, sorunun nasıl bir biçimle işlendiği enine boyuna tartışılabilir.

Daha sonraki toplantılarda aynı konu daha ileri bir dönemin romanları çerçevesinde ele alınabilir. Böylece, Grubun tartışmaları giderek daha belirgin bir yörüngeye oturur ve tartışmaların daha anlamlı bir şekilde yönlendirilmesi ve yoğunlaşması söz konusu olur.